

Başvuru: 29.09.2020

Kabul: 15.10.2020

Atıf: Bankır, Mehmet Malik. “Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî’de Üç Kelime: “Kalem Olsun, Kîl ve Kâl”. *Temaşa Felsefe Dergisi* 14 (2020): 99-109.

Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî’de Üç Kelime: “Kalem Olsun, Kîl ve Kâl”

Mehmet Malik Bankır¹

ORCID: 0000-0001-7798-6603

Öz

Dilin düşünceyle olan bağlantısı, Eski Yunan filozoflarından beri, önce felsefenin daha sonra da özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dil biliminin temel konularından biri olmuştur. Dil ve düşünce ilişkisi yirminci yüzyıldan itibaren de tıbbın özellikle nörolojinin ilgilendiği daha sonra da diğer bilim dallarının da kendisinden çok faydalandıkları bir bilim dalı hâline gelmiş, dil bilimi temelinde birçok bilim dalı ortaya çıkmış, dil ve dil bilimiyle ilgili birçok teori ortaya atılmıştır. Öyle ki zamanla milletler stratejilerini milletlerin dillerine göre belirlemeye başlamışlar. Çünkü milletlerin oluşumunda ve hayatlarında dil ve dinin rolü göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Hatta Malinowski’ye göre dil, düşüncenin bir onaylayıcısı dolayısıyla edilgeni değil, bir aksiyon türü, bir etkenidir. Bu çalışmada Fuzûlî’nin kullandığı “kalem olsun, kîl ve kâl” kelimeleri üzerinde duruldu. Giriş bölümünde dilin felsefi boyutu üzerine kısa bir bilgiden sonra bu kelimelerin, Fuzûlî’nin incelemeye tâbi tutulan metinlerinde nasıl ve ne şekilde kullanıldığı incelendi. Bu kelimelerin sözlüksel, dil bilimsel, kültürel ve bağlamsal anlamları incelenmeye çalışıldı. İncelemede **kalem** kelimesinin bilinen manasının yanında “kırmak, kırılmak, budamak, kurumak...”; **kâl(e)** kelimesinin Arapça dil bilgisi kuralına göre “*etken geçmiş zaman görevinde dedi*”; **kîl(e)** kelimesinin “*edilgen geçmiş zaman görevinde den(il)di*” anlamlarında da kullanıldığına dikkat çekildi. Yapılan inceleme sonucunda Fuzûlî i’nin bu kelimeleri kullanırken Türkçenin yanında Arapça ve Farsçanın inceliklerine vukufiyeti, Türk kültürüne ve Türk dilinin nezaketine hâkimiyeti görüldü.

Anahtar Kelimeler: Dil Felsefesi, Fuzûlî, Türkçenin İnceliği, Sözlüksel ve Yapısal Anlam.

Three Words in Fuzûlî in the Context of Language Philosophy: “Kalem Olsun, Kîl ve Kâl”

Abstract

The connection of language with thought has been one of the main topics of philosophy first, and then of linguistics, especially since the nineteenth century, since the ancient Greek philosophers. The relationship between language and thought has become a branch of science that has been interested in medicine, especially neurology, and then other branches of science, since the twentieth century, many disciplines have emerged based on linguistics, and many theories on language and linguistics have been put forward. So much so that over time, the nations began to determine their strategies according to the languages of other nations. Because the role of language and religion in the formation and lives of nations has an important role that cannot be ignored. Language is an affirmation of thought, so it is not passive, but a type of action and a factor according to Malinowski. In this study, the words “Kalem Olsun”, “Kîl” and “Kal” used by Fuzûlî were discussed. In the introduction of the study, after a piece of brief information on the philosophical dimension of the language, how and how these words are used in Fuzûlî’s texts investigated were examined. Then, the lexical, grammatical, cultural, and contextual meanings of these words were tried to be examined. As a result of the study, it was noted that the word “*kalem*” is used to mean “*kırmak, kırılmak, budamak, kurumak...*” in addition to its known meaning; according to the Arabic grammar of the word “*kâl(e)*” is used to mean “*etken geçmiş zaman görevinde dedi*” and word “*kîl(e)*” is used to mean “*edilgen geçmiş zaman görevinde den(il)di*”. Also, while using these words, Fuzûlî’s knowledge of the subtleties of Arabic and Persian, besides Turkish, was seen in the Turkish culture and the courtesy of the Turkish language.

Keywords: Philosophy of Language, Fuzûlî, Turkish fineness, Lexical and Structural Meaning.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mmalikbankir@kastamonu.edu.tr

Giriş

Durağan olmayan, çok yönlü ve bir kültürel öge olan dil ve dilsel iletişimin en önemli unsurunu teşkil eden kelimeler, canlı organizmalar gibi doğar, kullanım alanına girer, gelişir, büyür ve zamanla kullanımdan düşerek yok olurlar. Bu gelişim ve yok oluş serüveni arasındaki zaman dilimi, kelimelerin sadece ses ve lafız boyutu için geçerli olmayıp aynı zamanda onların anlamlarında da daralma, genişleme, iyileşme, kötüleşme ve başkalaşma gibi çeşitli değişimlere yol açabilir. Böylece dildeki değişimlerin önemli ve göze çarpan kısmı ses ve mana çerçevesindeki değişimlerdir.

Tarihsel, psikolojik ve nedensel açıklamalar yaparak dili indirgemeci bir yaklaşımla ele alan on dokuzuncu yüzyıldaki dil felsefesi anlayışı, Saussure'ün düşüncelerinin toplandığı eseri ile arka plana itilir. Saussure'e göre dil, *dizge içerisindeki dönüşümleri mümkün kılmakla birlikte nedensel olmayan mekanizmalardan oluşmuş bir kurallar sistemidir.*² İletişim bu kurallar sistemine uygun olarak gerçekleşir ve gerekirse detaylandırılır.

İnsan iletmek istediği şeyin manasını ifade etmek için yazılı olan ya da sözlü olarak dile getirilen kelimeleri kullanır.³ İletişimin tam olarak sağlanabilmesi için kelimelerin dilde var olmaları ve konuşan ile dinleyen arasında doğru kodlanması şarttır. Doğru kodlanma doğru iletişimle, doğru iletişim farklı boyutlarla özellikle doğru anlamlandırmayla gerçekleşir.

Ozan veya âşıkların dilden dile dolaşan geleneklerinin tarihe mâl olması, bu sözlü gelenekteki ifadelerin yazıya geçirilme safhasına gelmesi, bu süreçten de bir milletin edebiyatının doğması ve bu birikimin bazen aynen bazen de katmanlaşarak günümüze kadar ulaşması kolay olmadığı gibi bir kelimenin ortaya çıkması, anlam birim değerini kazanması, farklı kavramları karşılaması ve bağlam içerisinde yeni manalarda kullanılması da hiç kolay olmamıştır. Bu kültür birikiminin gerçekleşmesi binlerce asrın geçmesi ve büyük bir emek ile mümkün olmuştur. Geçen bu süreç içerisinde zaman dilimi de ehemmiyet arz etmektedir. Topakkaya'nın zamanı "Zaman, bütün bir varlık âleminde etkindir ve onu içinde taşır; nesnelere ve varlıklar zamanı ortaya koymaz; ancak onlar zamanda meydana gelebilir. Aristo'da ise zaman bağlantılı bir yapıya sahip olup döngüsel hareket içerisinde ölçülebilen bir şeydir."⁴ şeklinde tanımlaması, zaman içindeki bu oluşumların açıklanması hususunun zorluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu birikim süreci o dili konuşan topluluğun dünya görüşü, sosyal, ekonomik ve siyasal durumu, uygarlık ve kültürel seviyesi; başka topluluklarla zaman içerisinde kurulan karşılıklı ilişkilerle bağdaştırılınca durum biraz daha açığa çıkmış olur. Bütün bunların meydana gelmesi, açığa kavuşturulması ve netliğe kavuşması dil vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dilin gelişmişliği ve kavramlara hâkimiyeti, baş döndürücü bir hızla ilerleyen bilim ve teknolojiye karşılık vermesi ve onlara yeterli gelmesi önem arz etmektedir. İnsanoğlunun zihinsel, toplumsal değişim ve gelişiminin önemli göstergelerinden biri olan dil, insanların hayatlarını sürdürdükleri zaman dilimi ve o zaman dilimindeki olayların tanığı; toplumun ilgi ve çıkarlarının yansıması, kültürlerinin bir aynasıdır.

Dünya dilleri içerisinde önemli bir yer tutan Türk dili ve İslamiyet'in kabulüyle Farsça ve Arapçayı da bünyesine katarak zengin bir dil hline alan Osmanlı Türkçesi, oluşturduğu medeniyetle değişim ve gelişim

² F. Saussure, *Genel Dil Bilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual Yayıncılık, 1998), 111-113.

³ Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, çev. Hatice Mukaddes İlgün (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 16.

⁴ Arslan Topakkaya, "Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2012): 220-224.

çizgisinde temel niteliklerini muhafaza edip kendine has bir kültür, düşünüş tarzı ve edebiyat inşa etmiştir. Elde edilen kültür birikimiyle kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere ayrıca bir zarafet, incelik ve estetik katılmıştır. Bu tarz, birey ve toplumun özellikle şâirlerin yaşam tarzı haline gelmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Dîvan veya Ahmet Atilla Şentürk’ün ifadesiyle *Osmanlı Edebiyatının*⁵ içerisinde kendisine bir yer edinmiş ve döneminde de “şâirlerin sultanı” unvanını hak etmiş Fuzûlî’nin dîvânının başında, Mukaddime kısmında, yer alan “kalem olmak” ve Mukattaât kısmında yer alan “kîl ü kâl” kelimeleri üzerinde duruldu. Çalışmada Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cumbur; Fuzûlî Dîvanı (Ankara: Akçağ Yayınları 1990) adlı eserden faydalanıldı. “Kalem ol-” ifadesi adı geçen eserin 18. sayfasında, “kâl u kîl” kelimeleri ise 306. sayfasında geçmektedir. Çalışmanın birinci kelimesini kalem olsun, ikinci kelimesini kâl ve üçüncü kelimesini kîl oluşturmaktadır. İkinci ve üçüncü kelimeler genellikle beraber kullanıldıkları ve kalıp olarak kîl ü kâl veya kâl u kîl olarak metinlerde geçtikleri için tek kelimeymiş gibi incelemeye alınmıştır.

Dil, toplumsal ve bireysel bir olgu olduğuna göre içinde bulunduğu toplum ve birey gibi her an bir hareket ve değişim içerisinde. Bu hareket ve değişim programının temel sebeplerinden biri de aslında gerçekliği elde edebilmek, gerçeğe ulaşabilmektir. Hegel, Mantık Bilimi adlı eserinde gerçekliği “*Düşüncenin nesneye bağdaşmasıdır. Bunun için düşüncenin kendini nesneye uyarlaması gerekir*”⁶ şeklinde; Topakkaya da hakikati “*değişende değişmeyen ilkeyi ve çoklukta birliği bulmak*”⁷ olarak açıklamaktadırlar. O hâlde nesnenin değişmesi durumunda gerçeklik de değişir. Nesne ise tabiatta her an çeşitli etken ve müdahalelerle karşı karşıyadır. Tabiatın nesneyi etkilemesi derecesinde nesne değişime uğrar, değişime uğrayan nesne düşünceyi etkiler, etkilenen düşünce dilde ve anlamda yeni değişiklikler meydana getirir. Aslında bu durum Saussure’un genel dilbilim ile ilgili “eş zamanlı ve art zamanlı”⁸ şeklinde yaptığı analizin bir dereceye kadar başka bir ifadesidir; çünkü Saussure’un yaptığı bu tanımlama semantik için de kullanılmıştır. Böylece kelimeler de belli bir zaman diliminde diğer kelimelerle oluşturdukları ilişki ve bağlam çerçevesinde lafız ve mana boyutunda değişime uğrarlar. Zamanla yerlerini yeni değişen kelimelere bırakan kelimelerin kaybolmaması için de onları kayıt altına alan bir sisteme ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyaç şimdilik sözlükler oluşturma sistemiyle giderilmeye çalışılmaktadır. Dilin söz varlığının çok boyutlu ve zengin olması bir o kadar zengin bir sözlük türünün olmasını gerekli kılar; çünkü dilin duygu, düşünce ve kültür birikimi sözlüklerde ve yazılı kaynaklarda barındırılır, gereksinim duyuldukça oradan çıkarılır ve o kelime veya ifade kullanım sahasına çıkarılır. Değişik zaman dilimlerinde değişik metinlerde dilde çeşitli bağlamlarda kullanılan bir kelime çok anlamlılığa neden olur; bu yüzden kelime her ne kadar bağlam içerisinde anlam kazanıyorsa da sözlüklere her dönemde ihtiyaç duyulmuştur ve zengin bir edebiyat kültürüne sahip olan Türk edebiyatı gibi edebiyatlarda sözlüklerin yeri daha da önem arz etmektedir. Bu vesileyle çok anlamlılığı ifade eden kelimeler ve kullanılıştan düşmeden önce kelimeler tespit edilip sözlüklerde yer almaktadırlar. Sözlüklerde, dilde bulunan bir kelimenin o sözlüğün hazırlanmasındaki zaman dilimine kadar taşıdığı anlamlar örnek ifadelerden alınıp bağlama uygun olarak verilir. Bir dereceye kadar sözlükler o milletin dil, edebiyat, kültür ve estetik tarihindeki hafızası niteliğindedir. Ayrıca sözlükler dilin öğretilmesi, öğrenilmesi ve geliştirilmesinde temel kaynaklar içerisinde yer almaktadır.

⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), XII.

⁶ Georg W. F. Hegel, *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: Umut Matbaacılık, 2014), 30.

⁷ Arslan Topakkaya, “Aşık Veysel’in “Güzelliğin On Para Etmez” Adlı Şiirine Felsefi Açından Bir Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları* 67 (2013): 96.

⁸ Saussure, *Genel Dil Bilim Dersleri*, 126-128.

İnsan beyni, beş duyuya dayanarak nesne-varlık, hareket ve onların dildeki karşılıkları olan kelimeler vasıtasıyla dış dünyayı tanıyor, sınıflandırıyor, onların işaret ettikleri kavramlar üzerinde düşünüyor, onları ayırıştırıp birleştiriyor ve bir yargıya varabiliyor. Bu yargıya ulaşmak elbette kolay bir şekilde gerçekleşmiyor, milyonlarca sinir hücresinin devreye girmesi ve bunların birbirlerine doğru sinyal göndermeleriyle gerçekleşebiliyor. Beyinde bir kavramın oluşumu bu şekilde ise yüzlerce kavramın bir araya gelip oluşturacağı cümle ve cümle üstü birimler daha da karmaşık bir hâl alır. Edward L. Murray bu konuda “*Her nesne kendi bütünlüğü içinde tek bir algılamamanın algılama kapasitesini fazlasıyla aşar. Dolayısıyla tekrar tekrar yeniden araştırmalar, algılamalar veya kavrayışlar için yeniden dönmek mecburiyetinde kalırız.*”⁹ der. Metnin veya ifadenin anlaşılması dilsel bir problem olduğu kadar bireysel, toplumsal, psikolojik, fiziksel, biyolojik, anlık ve kimyasaldır. Metindeki dilsel problem sadece kelime veya dil bilgisel yönde karşımıza çıkmamaktadır. İşin içerisine metaforlar ve anlam katmanları girer; böylece ifade derin bir anlam kazanır ve o zaman metin çetin bir hâl alır. Dilin bu şekilde katmanlaşması ve imgelere bürünmesi şiir dilini oluşturur. Dalar, özellikle şiirdeki kelimeler ve kelimelerle oluşturulan şiir dili için “*Sözcük, dizede ilk anlamının dışına çıkarak yeni anlamlara ulaşır, yeniden var olur. Şiir tek başına sözcük, dize ya da ritim değildir ancak tüm bunların hepsidir. Şiiri oluşturan unsurların içinde imge ve bellek de vardır*”¹⁰ ifadelerini kullanır. Karmaşık bir dil hâlinde olan şiir dili imge ve metaforlarla anlam bakımından çok daha ince ve zorlu bir şekil alır. Murray’a¹¹ göre kelimenin sözlükteki düz anlamı da yan anlamı da metaforları oluşturabilirler; iki insan bir kelimenin düz anlamını tecrübe edebilir, büyük bir kısmını anlayabilir; ama yeni kelimenin yan anlamlarını ancak kısmen paylaşabilirler. Bu durum, bir kültür ve millet için de geçerlidir. Bir toplumda aşırı tepkilere sebep olan kelimeler başka bir toplumda bir anlam ifade etmeyebilir. Kelimelere farklı açılardan bakmak ve onlara yeni anlamlar yüklemek kelimeyi özgürleştirmektir, tersini düşünmek ise kelimeyi hapsetmek ve dilin yok olmasına zemin hazırlamaktır. Dile dar açıdan bakmak, birey veya toplumun düşünce yapısına yansır; zihin, hafıza, beyin ve düşünce de kısırlaşır. Dilin gelişmesi ve zenginleşmesi onun işlevselliğinin artmasıyla doğru orantılıdır; bu artışı sağlayan da edebiyattır. Kelime edebiyatla kullanım sahasına girer. Şâir ve yazarın elinde ham bir metal olan dil öğeleri onların elinde işlendikçe kullanılır hâle gelir, metaforlaşır, estetiksel bir görünüme bürünür ve yoğurulurlar. Aristo’ya kadar ve ondan sonra da bir müddet metafora yer değiştirme teorisine göre *bir kelimenin estetik önemini pekiştirmek ya da cilalayarak artırmak için tasarlanan sanatsal bir vasıta olarak* bakılıyordu. Gerilim teorisinde ise metafora *bir kelimedede değil de veya bir kelimedede olsa bile bir cümlede ihtiva edilen şey olarak* yaklaşılır. Aşağıya alacağımız metnimizde de görüleceği üzere bu yöntemlerin (hem *yer değiştirme* hem de *gerilim teorisinin*) Fuzûlî tarafından ustaca kullanıldığını (Arapça ve Farsça olarak yazdığı kıtalarında “kalem ol-” ifadesinin karşılığına bakıldığında) görmek zor olmayacaktır. Bir milleti diğer milletlerden ayıran en önemli hususlardan olan dil ve din o milleti her yönüyle kuşatır; milletin geçmiş ve geleceği genellikle bu iki unsurla şekillenir. Türklerin İslam dinini kabullenmeleriyle yaşam tarzlarında ve kültürlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri ilmiye sınıfının kullandığı kalem, öteki de askeriye sınıfının o dönemlerde kullandıkları ve askeriye için vaz geçilmez unsurlarından biri olan kılıçtır. Her iki unsur zaferin ve galibiyetin nişaneleri olarak kullanılmışlardır. Hatta şâirler ve sultanlar birbirlerine meydan okurlarken söz ve kalemle önce hesaplaşırlardı. Birbirlerine meydan okumaları, birbirlerini savaş meydanına çekmeleri kılıçtan önce söz ve kalemle olurdu. Onun için söz, sözü ifade eden şâir ve sözü görünür hâle getiren kalem üç değer yargısı

⁹ Edward L. Murray, *Muhayyileye Dayalı Düşünmek*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Açılım Kitap Yayıncılık, 2008), 77.

¹⁰ Tuba Dalar, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Bursa’da Zaman Şiirinde Zaman ve Mekân Algısı”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 13/2 (2018): 183.

¹¹ Murray, *Muhayyileye Dayalı Düşünmek*, 149-168.

olarak kültür ve edebiyat tarihinde yer edinmişlerdir. Aydın’ın ifadesiyle *Osmanlı toplumunda şâir olmak imtiyazlı görülüş, şâirler şiir yazma yetenekleriyle övünmüşlerdir*.¹² Böylece şiirle uğraşmayı veya şiir söylemeyi kalıcı bir hâle getiren kalem, Osmanlı medeniyetine bir zenginlik daha katmış, bir şiir medeniyeti kurmuştur. Üstelik kalem yapma sanatı etrafında birçok meslek ve iş sahası açılmış, her yazı ve hat için özel kalemler icat edilmiş, istihdam sahası oluşturulmuştur. Bu şiir medeniyetinde söz, kılıç ve kalem de nasibini alarak şiirlerde sıkça söz konusu edilmişlerdir.

Şiirlere konu olan *kalem* kelimesi yukarıda da belirtildiği gibi Fuzûlî Dîvânı’nın Mukaddime kısmında *kalem olsun* ifadesiyle dikkatimizi çekmiştir. Çalışmamızın başlığını oluşturan ilk ifade “*kalem (ol-)*” birleşik filidir. Bilindiği gibi Fuzûlî’nin hem Arapça hem Farsça hem de Türkçe eserleri mevcuttur. Bu üç dilde de eser verecek derecede bu dillerin inceliklerine sahip olan Fuzûlî, Mukaddime kısmında eleştirilerini dile getirdikten sonra bu eleştirilerini desteklemek için bunları bir de dördlük şeklinde şiirle ifade etmiştir. Bunları da yine üç dilde kaleme almıştır. Biz de ifadelerin birbiriyle karşılaştırılması için hem Arapçasını hem Farsçasını hem de Türkçesini eserdeki sıralamaya göre aşağıya aldık:

Arapça

Tebbet yedâ kâtibin levlâhu mâharibet
Ma’mûretin üssiset bi’l-‘ilmi ve’l-edebi
Erdâ mine’l-hamri fi ifsâdi nüshatihî
Yestazhirü’l-aybe ta(ğ)yîren mine’l-(i)nebi

(Elleri kurusun o kâtibin. O (kâtip) olmasa ilim ve şiir ile tesis edilmiş bina harap olmazdı. Bir eseri istinsah ederken bozmak şaraptan kötüdür. Farkında olmadan ineb (üzüm) kelimesini değiştirerek ayb kelimesi hâline getirir).

Türkçe

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sükûtiyle kılar nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûriyle gözü kûr eyler

(O kötü yazı yazan yazıcının eli kırılсын (kalem olsun); yanlış yazımı (sonucu) sur kelimesini şur şeklinde yazar; bazen bir harf eksikliğiyle nadir kelimesini nar bazen de bir nokta eksikliğiyle gözü kör eder.)

Farsça

Bâd ser-geşte besân-ı kalem ân bî-ser ü pâ
Ki büved tîşe-i bunyân-ı ma’ârif kalemeş
Zînet-i sûret-i lafzest hateş lîk çi sûd
Perde-i şâhid-i ma’nîst sevâd-ı rakameş¹³

(O başı ve ayağı olmayan kişinin kalem gibi başı dönsün, savrulsun; onun kalemi bilgi binasını yıkan kazmadır. Onun yazısı, sözün görüntüsünün süsüdür; ama ne fayda ki yazısının karalığı mananın görüntüsünü

¹² Abdullah Aydın, “Osmanlı Devleti’nin Unvan Sahibi Dîvan Şâirleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* IV, XIII/Aralık (MMXVII): 536-537.

¹³ Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cumbur, *Fuzûlî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 18.

perdelere).

Her üç dilde de müstensihe yapılan eleştiri, aşağı yukarı aynı anlamdadır. Bu eleştirinin dozu, kötü müstensihe yapılan beddua noktasına kadar ulaşmıştır. Ancak bu beddua her üç dilde de Fuzûlî tarafından ustaca kullanılmıştır. Bu üç dili (Türkçe, Arapça, Farsça) kullanan toplumların kültürleri de göz önünde bulundurularak kelimeler metne serpiştirilmiştir. Dilin sosyokültürel yönü kuyumcu titizliğiyle inci taneleri gibi dizilmiştir.

Dörtlüğün Arapça kısmında, Kur'ân-ı Kerim'de bir sûreye (Tebbet sûresi) telmih yapılmış, iki kelime (Tebbet yedâ) iktibas edilmiş ve tarihî bir olaya dikkat çekilmiştir. İsfahanî, tebbet kelimesinin kökünü teşkil eden tebb kelimesini “*Zararın-ziyanın sürmesi, devam etmesi; Allah onu öyle bir zarara, ziyana ve helâke duçar etsin ki bu zarar, zıyan ve helâk daimi olsun, kurtuluşu olmasın anlamında beddua olarak*”¹⁴ şeklinde açıklamaktadır. Bu kelimeyi Mutçalı da “*yok olmak, helâk olmak*”¹⁵ olarak izah etmektedir.

Fuzûlî'nin böylesine ağır bir eleştiride bulunması aslında bir öngörüdür. Alfred Norh Whitehead öngörüü “*Öngörü, anlayış kabiliyetine bağlıdır. Pratik hayatta bu, bir kabiliyettir. Ama öngörü kabiliyeti, anlama kabiliyeti ile geliştirilir. Büyük ölçüde anlayış, bilinçli bir çabayla bir dereceye kadar kazanılabilir ve öğretilir. Dolayısıyla öngörünün eğitilmesi, anlayışa aracı ile gerçekleştirilir. Öngörü, kavrayışın ürünüdür*”¹⁶ şeklinde tanımlar. Bundan daha önemli olan bu *kavrayış ürününü* doğru ve insanlık yararına olacak şekilde ortaya koyabilmek, uygulama alanına dönüştürebilmektir. Alanında iyi olmayan bir hekimin hastasını iyi etmesinden ziyade ona zarar vermesi daha çok imkân dâhilindedir; hekim tarafından hastanın iyileştirilememesi onun ölümüdür. Kültürel bir miras olarak bir sonraki nesillere aktarılan eserlerin yanlış bir şekilde yazıya geçirilmesi veya kayıt altına alınması o kültürün ve mirasın yok olması, ölümü demektir. Her insanın aynı işi yapma gibi veya kabiliyeti olmayan bir işte çalışması gibi bir zorunluluğu yoktur. Genel itibarıyla insanlar belli özelliklere ve sıfatlara bağlı olarak doğarlar. Yaratılış gereği insanların kabiliyetleri bir diğeriyle aynı olmayabilir. Kabiliyetini yanlış yolda ortaya koyan kişi, burada Fuzûlî tarafından “*eli kırılın, kurusun, başsız ve ayaksız biçimde savrulsun!*” bedduasıyla karşı karşıya kalmıştır. Dua ve beddualar da dilde önemli bir yere ve psikolojik etkiye sahiptirler. Birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki unsur (dua ve beddua), insanların birbirini ikna etmede, uyardırma başvurdukları temel anlamlı ve vazgeçilmez yapılarıdır.

İletişim ister sözlü ister yazılı olsun *insanlar, etkileşim akışını geçmişin onlara sağladığı bir terimler repertuarı kullanarak kurarlar. Bu repertuarlar, konuştukları dilin onlara sağladığı anlam inşalarıdır.* Faucaultçu söylem analizinde de kullanılan bu kavramlaştırmalardan *açıklayıcı repertuar, iletişim kurulurken değerlendirmeler yapmakta, olgusal yorumlar inşa etmekte ve belirli eylemleri icra etmekte* etkilidir.¹⁷ Bu yüzden Fuzûlî de yukarıdaki metinlerde geçen değerlendirmeleri esnasında öncelikle bir terimler repertuarı oluşturmuştur. Bu repertuarda bir eleştiri söz konusudur ve eleştirilen kişi veya kesim müellif veya muharrirlerdir. Bu müellif veya muharrirler işlerini hakkıyla yapanlar değil, özellikle acemi, yaptıkları işlerinin ehemmiyetinin farkında olmayanlar, işlerini düzgün yapmayan görevlerini kötü bir şekilde yerine getiren kişilerdir. Mukaddime kısmında bu kişiler oldukça yerilir. Bu övme ve yerme işinde, şiirsel dil, anlam repertuarı çerçevesinde

¹⁴ Rağib el-İsfahani, *Müfredat*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2018), 271.

¹⁵ Serdar Mutçalı, *El-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayıncılık, 1995), 83.

¹⁶ Alfred Norh Whitehead, *Düşüncelerin Serüvenleri*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 128.

¹⁷ Sibel A. Arkonaç, *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi* (İstanbul: Hiper Yayın, 2017), 176-178.

kültürel dil bütünlüğünü sağlayan kaynaklardan özellikle sözlüklerden çekilip alınan dilsel birimler, titizlikle tercih edilir ve kullanılır. Dörtlükte de görüldüğü gibi bilhassa *suçlama*, *iddiada bulunma* tarzına dair ve onunla bağlantılı kavramlar seçilip *bunlar arasında geçişler yapılmıştır*. Klâsik edebi metinlerde oluşturulmaya çalışılan anlam ve *bunlar arasında yapılan geçişler sağduyusal bilgiye dayanır ve sağduyusal bilgiye dayandığı için de bilimsel bilginin aksine hiçbir zaman tekil bir anlam taşımaz ve her zaman kendi içinde tam tersini savunan düşünceyi de taşır. Bu sebeple sağduyusal bilgi her zaman tartışma üretir*¹⁸. Bu yüzden klâsik metinler klâsik olma hüviyetini korurlar. Klâsik eserlerde genellikle geleneğe sıkı bir bağlılık olmakla birlikte bu geleneği farklı, güzel ve çarpıcı bir şekilde ifade edebilme yeteneği ön plana çıkar. Çünkü “bu gök kubbede her söz” söylenmiştir, önemli olan bu sözlerin nasıl ve ne şekilde söylendiği durumudur. Başka bir ifadeyle tabiatta var olan elementlerin tabiatta farklı dizilişleridir; işte bu farklı diziliş onları farklı kılar. Bu dizilişleri anlamlandırmak için de farklı bilimlerin işine girer ve farklı yöntemler kullanılır. İnsanoğlunun anlam arayışı serüveninde anlamlandırmaya çalıştığı hususların başında yine tabiat ve içindekiler gelir. İnsanlar da günlük ilişkilerinde iletişimin ve anlamlandırmanın tam olarak sağlanması için dilin bütün imkânlarından faydalanmayı amaç edinirler.

1. Kalem Olsun

Kökeni hakkında çeşitli iddialar olan kalem kelimesi, Arap gramerinde hem fiil hem de isim olarak kullanılabilmektedir. Sözlükte “*bir şeyi keserek kısaltmak, budamak, açmak, ucunu sivirtmek, kalem, yazı stili, bölüm, büro, daire, çeşit, cins, çizgi*”¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Kanar, kalem kelimesinin anlamını “*kalem, çelik kalem, ince kumaş fırçası, yazı çeşidi, aşılık dal, yazı büro, listelerde bulunan bir madde, tür, cins*”²⁰ şeklinde vermektedir.

Tasavvuf edebiyatıyla ilgili bir çalışmada Yıldırım, Köstendilli’nin nun ve kalem için “*nun merteb-i ahadiyette ilmin icmali, kalem ise ilmin tafsili; nun taayyün-i evvel, kalem taayyün-i sanidir*”²¹ şeklinde tespiti olduğunu yazar. Edebiyatımızda incelediğimiz kaynaklarda kalem kelimesiyle ilgili birçok metin ile karşılaştık. Fuzûlî’deki kullanım orijinalliğinden dolayı diğer eserlerdeki kalem kelimesiyle ilgili çalışmayı başka bir yazıda değerlendirmeyi uygun gördük.

Yukarıda da belirtildiği üzere milletlerin hayatlarında ve kendilerini yönlendirmede dil ve din temel iki unsurdur ve bu iki unsur, birey ve toplumların tutum ve davranışları üzerinde belirleyici rol oynar. Sosyal psikolojide tutumun hafızada temsil edildikleri kabul edilir; hafızada hangi tutumun geri çağırılacağı, hangisine ulaşılacağı durum, mekân ve zaman tarafından belirlenir. Tutum nesnenin uyarmasıyla hafızadan çağırılır; geri çağırılan tutum, tutum nesnesinin içinde bulunduğu durumun algılanışını etkiler. Ortaya çıkan söz ve tutumun belli bir şiddeti ve gücü vardır. Bu gücün etkilenişi de kendisinde var olan karşı koyma veya tolere edebilme dinamiğiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla ifade edilen sözler ve edinilen tecrübeler, bireyde ve toplumda olumlu-olumsuz tutumların sergilenmesine ve yerleşmesine yol açabilir²². Gerçek hayatta dua ve beddualar bu kategoridendir. Bunlarda milletlerden milletlere, kültürden kültüre değişiklik arz ederler. Metinlerde her üç

¹⁸ Arkonaç, *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi*, 183.

¹⁹ Mutçalı, *El-Mucemü’l-Arabiyyü’l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*, 727.

²⁰ Mehmet Kanar, *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Derin Yayınları, 2007), 710.

²¹ Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Büyüyen Ay, 2019), 401.

²² Sibel A. Arkonaç, *Sosyal Psikoloji* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 165.

dilde de bir beddua söz konusudur. Bu bedduanın Arapçasında *elleri kurusun o kâtibin*, Farsçasında *o başı ve ayağı olmayan kişinin kalem gibi başı dönsün, savrulsun*; Türkçesinde ise *eli kalem olsun* ifadesi yer almaktadır. Türkçe metninde Fuzûlî, direkt eli kırılınsın, kurusun gibi bir ifadeye bulunmuyor. Anlam iyileşmesi metoduna başvurulmuştur. Anlam iyileşmesi; olumsuz ve bayağı, kötü bir anlamı bulunan bir kelimenin zaman içinde olumlu, iyi ve daha güzel bir anlam kazanması olayı şeklinde tanımlanabilir. Türkçede *öldü* kelimesi yerine *vefat etti* denilmesi gibi. Bu da Osmanlı Türkçesinin zenginliklerinden biridir. Fuzûlî Türkçe metninde *eli kırılınsın* ifadesi yerine *eli kalem olsun*, demiştir; kalem olsun deyiminin anlamı da *kırılınsın, donsun, tutmaz olsun* şeklindedir. Böylece kelime, Fuzûlî tarafından Türkçe ifadelili metinde daha yumuşak, daha ince ve daha estetik bir hâle getirilmiştir.

2. Kîl(e) ü Kâl(e)

Her tür edebi metnin ortaya çıkması dil vasıtasıyla olur. Dil basit manada kelimelerden, o kelimelerin mantık ve dil bilgisi kurallarının dizilişinden müteşekkildir. Kelime ve onların dizilişi konuşma alanına çıkınca “söz” olur. Türkçe Sözlük söz kelimesini “*Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavil; bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük; bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi; kesinlik kazanmayan haber, söylenti; bir işi yapacağını kesin olarak vadedme; müzik parçalarının yazılı metni, güfte.*”²³ şeklinde tanımlamaktadır. Tanıma bakıldığında sözün genel çerçevede altı farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. İsmail Hakkı Bursevî *Kitâbu'l-Furûk*²⁴ isimli eserinde *kâle* (كآل) kelimesi için *yerine göre bir şey yapmak manasında kullanılır*; ifadesinde bulunur. Adı geçen eserde Bursevî, bu kelimedenden gelen *kâle* (كآل) ve *kîle* (كآل) kelimelerini izah ederken *Arapların nadiren de olsa filleri cins isme dönüştürdüklerini* anlatır; ayrıca bunların birer *masdar* olduklarını sadece *mur'eb* (değişebilen) olduklarında isim yerine geçtikleri zaman *zamirsiz*; *mebnî* (değişmez) olduklarında *mâzî* (geçmiş zaman) fiiller olduklarını Arapçadan örneklerle açıklamaktadır. Bursevî, ayrıca bu görüşünü desteklemek için “*Filozoflar şöyle **dedi**, Ehl-i Sünnet şöyle **dedi**” örneklerini vererek *kâle* (كآل) söze başlarken, *kîle* (كآل) ise cevapta söylenir.” ifadelerini kullanır. Bu açıklamalardan yola çıkarak *kâle* (كآل) kelimesinin soruda, *kîle* (كآل) kelimesinin cevapta kullanıldığı sonucu ortaya çıkar.*

Bursevî'nin bu açıklamalarına ilâveten Arapçanın grameriyle ilgili önemli bir husus daha vardır ki o da bu kelimelerin aktarma cümlelerinde sıkça kullanıldıkları ve *kâle* (كآل) kelimesinin etken cümlelerde “**dedi**”, *kîle* (كآل) kelimesinin ise edilgen cümlelerde “**dendi, denildi**” manalarında kullanıldığı hususudur. Dolayısıyla Fuzûlî, bu iki kelimeyi yukarıda anlatılan ifadelerin hepsini içerisine alacak şekilde kullanmıştır:

İlm kesbiyle pây-e-i rif'at
 Ârzû-yı muhâl imiş ancak
 Aşk imiş her ne var âlemde
 İlm bir kîl ü kâl imiş ancak²⁵

Son mısradaki geçen *kîl* (كآل) ve *kâl* (كآل) kelimelerinin anlam bilimi açısından Fuzûlî tarafından ince bir titizlikle yerleştirildiği hemen dikkatleri üzerinde toplar. İlim bir binanın tuğlaları gibi zamanla ilim erbabı ve düşünür kişilerin katkılarıyla gelişir. Sonradan gelen bilim insanları kendi bilim dallarıyla ilgili öncekilerin ne

²³ Kurum, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 1803.

²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar Kitabı'l-Furuk*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 233-235.

²⁵ Akyüz, Beken, Yüksel ve Cumbur, *Fuzûlî Divânı*, 306.

dediklerini ya direkt aktarma veya dolaylı aktarma cümleleri kurarak konuyu içerisine alan bir özet yaparlar. Bilim insanları, bu aktarmaları yaparken de “bu konuda bu bilim insanı şunu **dedi**” diyerek aktif aktarma veya “bu konuda bilim insanları tarafından şu **den(il)di**” şeklinde pasif aktarma yaparak tezlerini güçlendirirler. Gerçek manasıyla Fuzûlî, ilmin **dedi** ve **den(il)di**den ibaret olduğunu ifade ederek aslında bir hakikati dile getirmektedir. Öbür manasıyla aşkın ilimden yüksek tutulduğunu belirterek de ilmin bir dedikodudan müteşekkil olduğu ifade edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca ilmin anahtarının bir problem veya soru yumağıyla başladığını, bu problem veya soruya getirilen çözüm ve verilen cevaplardan oluştuğunu dile getirmektedir. Dîvân şâiri, bir kelimeyi zihnî süreçleri göz önünde bulundurarak temel, yan ve birden çok anlamları bir arada tutarak, kültürel, toplumsal, bireysel, ruhsal, estetiksel ve sanatsal şekillerde kullanabilme yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla metinde geçen “kîl ü kâl” kelimelerini daha çok “**dedikodu**” şeklinde çevirenler olmakla beraber son iki mısraı “*âlemde her ne varsa aşk imiş; ilim sadece **dedi** ve **denildiden** ibaret imiş*” şeklinde çevirmek mümkündür ve ilmin gerçek tanımıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla ilimde bilim insanlarının ifadelerinin nakilleri söz konusudur. Ayrıca, metinde geçen “*miş*” ifadeleriyle de süreç içerisinde öğrenilen, kazanılan ve dile getirilen bir bilginin itirafı söz konusudur. Bu bilgiyi şu ana kadar bilmiyordum, bilmişsem de yanlış bilmişim; fakat geçmişte bu konuda yanılmışım; doğrusu öyle değil, doğrusu şimdi ifade ettiğim şekildedir. O da âlemde var olan her şeyin aşk; ilmin de sadece *dedi* ve *denildiden* ibaret olduğu gerçeğidir. Üstelik bu gerçeklik, metinde geçen “*ancak*” kelimesiyle de pekiştirilmiştir.

Sonuç

İnsanoğlu, duyguları ve aklıyla hareket eden toplumsal bir varlıktır. Birey, duyu organlarıyla dışındaki olaylardan haberdar olur, onları akli veya duygularıyla algılamaya ve anlamaya çalışır. İnsanı duyu yönünden etkisi altına alan etmenlerin başında sanat gelmektedir. Sanatın sözlü ve yazılı türü ise edebiyattır. Edebiyat türünün içinde de en duyu yüklü olanı şiiirdir. Şiirin hem akla hem de duyguya hitap etmesi ise, aykırı görüşler olmakla beraber, en uygun olanıdır.

İnsanı öteki varlıklardan ayıran dil, ona ayrıcalık ve üstünlük sağlayan bir yetenektir. Dil, insanoğlunun bir dereceye kadar tabiat ve diğer canlılara üstünlüğünün bir göstergesidir. Şiir ise dil gücünün özel bir ürünü ve örneğidir. Mükemmel şeklini daha çok şiiirde bulan dil, onun için birey üzerinde daha etkili etken hâline gelmiştir. Dilin bütün imkânları kendini şiiir dilinde bulmuştur.

Arapça ve Farsçadan da etkilenen Türkçe, uzun bir müddet bu iki dilin arasında sıkışmış; -zamanla başka dillerden de etkilenmiş ve doğal olarak Türkçe de bu dilleri etkilemiş- ama Türkçenin temelini ve cümle yapısının sağlamlığından dolayı hiçbir zaman özünü kaybetmemiştir. Üstelik Osmanlı edebiyatı gibi muhteşem bir edebiyatın oluşması gerçekleşmiştir. Böyle bir edebiyatı oluşturan bir medeniyet, usta şâirleri de doğurmuştur. Şâirler kelimeleri işleyerek onlara yeni manalar katmışlar ve dilin ifade gücüne büyük katkılar sunmuşlardır.

Dîvân şâirleri çok yönlü yetişen kişiler oldukları için onların eserlerini özellikle şiiirlerini incelerken bu yönlerini unutmamak gerekir. Çünkü dîvân şâiri, çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Edebiyat metinlerinin anlamlandırılmasında bağlamsal anlam ne kadar çok önemli ise kelimelerin kökenlerini bilmek de o kadar önemlidir. Bunun için dîvân şiiiri metinlerinde sözlük vazgeçilmez kaynakların başında gelmektedir. Günümüzde Türk diline ait güzel ve kaliteli sözlükler olmasına rağmen dîvân şiiirinin anlam dünyasına daha

çok nüfuz edebilmek ve bu edebiyattan zevk alabilmek için dîvân edebiyatına ait bir *kronolojik bağlamsal dîvân edebiyatı sözlüğü* hazırlanmalıdır.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cumbur. *Fuzûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Arkonaç, Sibel A. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Arkonaç, Sibel A. *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi*. İstanbul: Hiper Yayın, 2017.
- Aydın, Abdullah. “Osmanlı Devleti'nin Unvan Sahibi Dîvan Şâirleri”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* IV, XIII/Aralık (MMXVII): 534-565.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Kelimeler Arasındaki Farklar Kitabı'l-Furuk*, çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Dalar, Tuba. “Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Bursa'da Zaman Şiirinde Zaman ve Mekân Algısı”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 13/2 (2018): 183-200.
- Hegel, Georg W. F. *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: Umut Matbaacılık, 2014.
- Jung, Carl G. *İnsan ve Sembolleri*, çev. Hatice Mukaddes İlgün. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Kanar, Mehmet. *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2007.
- Kurum. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Murray, Edward L. *Muhayyileye Dayalı Düşünmek*, çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Açılım Kitap Yayıncılık, 2008.
- Mutçalı, Serdar. *El-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayıncılık, 1995.
- Rağıb el-İsfahani. *Müfredat*, çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2007.
- Saussure, Ferdinand. *Genel Dil Bilim Dersleri*, çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayıncılık, 1998.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiir Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Topakkaya, Arslan. “Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2012): 219-232.
- Topakkaya, Arslan. “Âşık Veysel'in “Güzelliğin On Para Etmez” Adlı Şiirine Felsefi Açından Bir Bakış”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları* 67 (2013): 89-102.
- Whitehead, Alfred Norh. *Düşüncelerin Serüvenleri*, çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Birol. *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. İstanbul: Büyüyen Ay, 2019.